

для вшанування та оплакування, проводилось поховання стели (або стел) разом з тілом. У перекриття поховань їх клали відповідно з певними традиціями, інколи завдаючи пошкоджень.

Загалом слід відзначити, що ці анімістичні погляди племен анеоліту — ранньої бронзи не виходять за рамки системи філософсько-релігійного мислення на певній стадії суспільного розвитку людства.

Н. Д. ДОВЖЕНКО

Погребения с антропоморфными стелами в свете этнографических материалов

Резюме

В статье приведены некоторые результаты анализа месторасположения антропоморфных стел в захоронениях эпохи энеолита — ранней бронзы, а также делается попытка интерпретировать группу антропоморфных изваяний, обнаруженных в погребальных комплексах.

Наличие у многих стел следов вертикальной постановки указывает на их первоначальное применение, которое длительное время представлялось не связанным с их вторичным использованием в захоронениях. Намечившиеся закономерности расположения стел в захоронениях приводят к мысли о сохранении ими ритуального значения при вторичном использовании, что позволяет связать этот второй этап с предшествующим (при вертикальной постановке). Таким образом, здесь можно проследить два этапа какого-то сложного погребального обряда.

На основании широких этнографических параллелей предлагается реконструкция обряда погребений с антропоморфными стелами, которые соответственно представляют ряд племен рассматриваются как вместилище духовной субстанции покойного.

Д. Ю. НУЖНИЙ

Деякі питання «мікрорізевої техніки»

Вістря та геометричні мікроліти, виготовлені в так званій «мікрорізевої техніці» * набули широкого поширення в мезолітичних та неолітичних культурах Європи, Африки та Близького Сходу. Вістря з «мікрорізцевим» сколом ** (рис. 1, 1—14) поширились в мезоліті на Польській та Поліській низовинах, в басейні Німану, в межах Яніславицької культурної області¹. Окремі їх серії відомі також з деяких комплексів Сіверського Дінця, Надпоріжжя², Південного Бугу та Північно-Східного Криму³ (рис. 1, 24—32, 39—41). Практично, «мікрорізева техніка» зафіксована майже в кожній культурі з масовим використанням мікролітичних вістрей або геометричних мікролітів.

Однак, незважаючи на поширеність «мікрорізевої техніки», яку часто використовують як культуровизначальну ознаку⁴, питання, зв'язані

* Під «мікрорізевою технікою» більшість дослідників розуміє своєрідний спосіб косою розчленування пластики на місці виїмки. Свою назву ця «техніка» одержала від специфічних виробів на фрагментах пластин з виїмкою та негативом плоского сколу («мікрорізців»), для виготовлення яких вона застосовувалась.

** Дослідники цей тип вістрей називають по-різному: яніславицькі (С. Козловський), велішевські (Х. Венцовська), донецькі (Д. Я. Телегін), ланцети (Р. К. Рімантоне).

¹ Кольцов Л. В. Памятники с янцлавскими элементами на территории СССР.— В кн.: Памятники древнейшей истории Евразии. М., 1975, с. 63—67.

² Телегин Д. Я. Мезолит Левобережной Украины и его место в сложении днепровско-донецкой неолитической культуры.— МИА, 1966, № 126, с. 100, 102—103; Зализняк Л. Л. Об острях с микрорезцовым сколом в мезолите Северной Украины.— В кн.: Орудия каменного века. К., 1978, с. 97.

³ Матеріали стоянки Олексіївська Засуха. Розвідки Ю. Г. Колосова.— Фонди ІА, АН УРСР.

⁴ Кольцов Л. В. Указ. соч., с. 64; Зализняк Л. Л. Рудоострівська мезолітична культура.— Археологія, 1978, 25, с. 18—20.

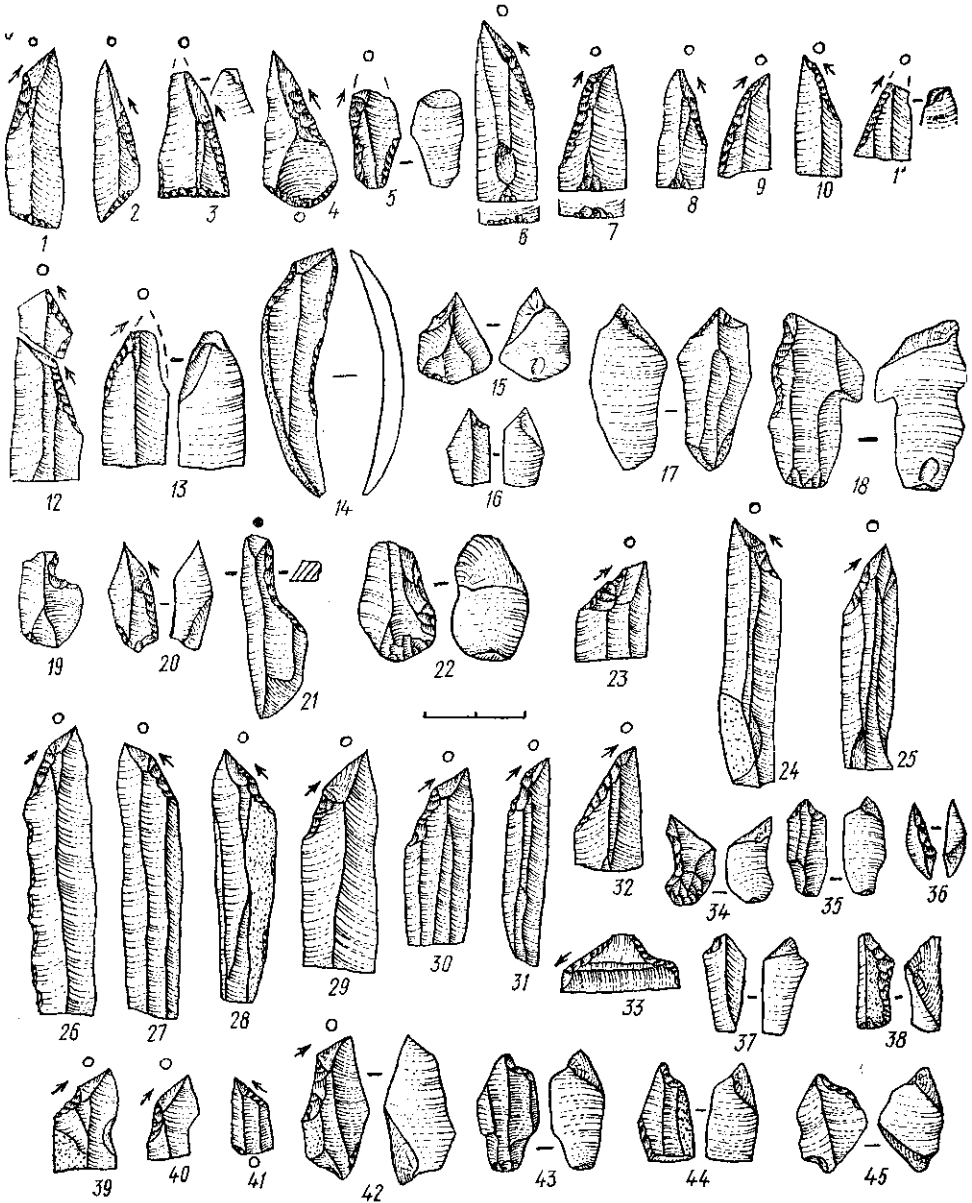

Рис. 1. Крем'яні вироби, виготовлені в «мікрорізецькій техніці»:

1-14 — типи вістер з «мікрорізецьким» сколом; 15-21 — типи «мікрорізецьків» з комплексів Українського Полісся (1, 2 — Нетішин; 6, 12 — ДВС; 8, 14, 20, 21 — Рудий Острів; 3 — Корма 2; 11, 17 — Корма 4; 19 — Корма 1Б; 13 — Корма 5; 7 — Вижар, 4, 5, 16 — Прибійськ III; 9, 10 — Бородянка 3В; 15, 18 — Бородянка 4); 22-23 — «мікрорізецькі» та вістря (Пушкарі, уроч. Погон); 24-25 — вістря з «мікрорізецьким» сколом (Ігрень 8); 26-38 — вістря, трапеції з «мікрорізецьким» сколом та «мікрорізецькі» з комплексів Сіверського Дінця (31, 32, 34, 37 — Петровське 4А; 26, 27, 29, 30, 35 — Петровське 10; 28, 36, 38 — Петровське 28; 33 — Пришиб); 39-45 — вістря з «мікрорізецьким» сколом та «мікрорізецькі» з Північно-Східного Криму (Олексіївська Засуха).

ні з її технологічними особливостями та функціональним призначенням її продуктів, розроблені ще дуже слабо. Залишаються нез'ясованими питання її виникнення, поширення та ефективності.

Вимагає розв'язання і проблема «мікрорізецьків», які вважаються продуктом «мікрорізецької техніки», щодо їх функціонального призначення не існує одностайної думки. Так, до останнього часу існували кілька точок зору щодо технології одержання «мікрорізецьких» сколів. Наприклад, Л. Лікі висловив думку, що відповідний скол на знаряддях

є наслідком їх зламу при розрізанні або проколюванні товстої шкіри та дерева⁵. Іншої думки дотримувався Л. Сірет, який, проаналізувавши матеріали стоянки Ел-Гарсел, дійшов висновку, що «мікрорізцевий» скол був наслідком навмисного удару по пластині з метою її розчленування⁶. Такої ж думки притримувався і Г. Кларк⁷. С. Круковський вважав, що «мікрорізцевий» скол утворювався шляхом натискування⁸. Ж. Тіксьє запропонував ударний спосіб одержання «мікрорізцевого» сколу за допомогою ковадла та кам'яного відбійника⁹.

«Мікрорізці» переліченими вище дослідниками одностайно вважались продуктом використання прийомів «мікрорізцевої техніки». Що ж стосується їх функціонального призначення, то існувало два протилежні погляди. Так, Л. Сірету серед матеріалів стоянки Ел-Гарсел (Іспанія) вдалося підібрати до одної з трапецій «мікрорізець». Оскільки в цьому комплексі «мікрорізці» виготовлені на відбивних горбиках та на кінцях пластин були знайдені в однаковій кількості, він зробив висновок, що «мікрорізець» є відходом при виготовленні трапецій¹⁰. Г. Кларк, погоджуючись з цією думкою Л. Сірета, водночас допускав їх утилізацію (наприклад, як різців для пропилювання пазів). Крім того, він зазначав, що на відміну від Іспанії, де «мікрорізці» на відбивних горбиках і кінцях пластин трапляються в рівній кількості, в Британії та Бельгії домінують перші з них¹¹. Ж. Тіксьє та Дж. Д. Кларк теж вважають «мікрорізці» відходом при виготовленні як трапецій, так і вістер¹².

Зовсім протилежну думку висловив Л. Леквекс. Розглядаючи «мікрорізці» як самостійні знаряддя і спираючись при цьому на комплекси дюнных стоянок бельгійського «тарденуазу», він вказував, що тут «мікрорізці» і трапеції взаємно виключаються. Крім того Леквекс відмітив, що майже 70% «мікрорізців» мають сліди застосування їх в роботі або підправки¹³. Майже такої ж думки дотримується Г. М. Матюшин. На матеріалах Південного Уралу він доводить, що на деяких стоянках цього району знахідки «мікрорізців» не завжди відповідають наявності трапецій або косих вістер¹⁴.

Для відповіді на деякі з цих питань була проведена серія експериментів по відтворенню прийомів «мікрорізцевої техніки» з подальшим вивченням одержаних зразків під бінокулярним мікроскопом. У ході експериментів були зафіксовані декілька способів одержання «мікрорізцевого» сколу та виявлені найбільш ефективні серед них. В основному всі ці способи можна поділити на чотири групи:

І. У д а р н и й (спосіб Тіксьє): пластина встановлюється на ковадлі спинкою донизу, після чого на ній з допомогою крем'яного відбійника робиться виїмка (рис. 2, 1), в процесі поглиблення якої відбувається мимовільне розчленування пластини (рис. 2, 2) і утворюється вістря з «мікрорізцевим» сколом та фрагмент пластини з негативом цього сколу і слідами виїмки¹⁵. Цей спосіб показав невелику ефективність через те, що відбійник часто розбивав пластину навпіл до того, як відбувалося її косе розчленування.

⁵ *Leakey L. S. B. The stone age cultures of Kenya colony. Cambridge, 1931, p. 29.*

⁶ *Siret L. Revue des questions scientifiques.—Revue anthropologique de Paris, 1924, p. 115—132.*

⁷ *Clark G. The mesolithic Age in Britain. Cambridge, 1932, Appendix 1.*

⁸ *Krukowski St. Nowy odpadek mikrolitu neolitycznego. Warszawa, 1914, zes. 1.*

⁹ *Tixier J. Typologie de l'épipaléolithique du Maghreb.—Mémoires de CRAPE, Algiers, 1963, N. 2.*

¹⁰ *Siret L. Op. cit., p. 115—132.*

¹¹ *Clark G. Op. cit.*

¹² *Tixier J. Op. cit.; Кларк Дж. Д. Доисторическая Африка. М., 1977, с. 151—152.*

¹³ *Lequeux L. Pourquoi nous considerons le microburin tardenoisien comme in instrument et non came undecret defabrication.—Bulletin Society d'Anthropologie. Bruxelles, 1924.*

¹⁴ *Матюшин Г. Н. Мезолит Южного Урала. М., 1976, с. 54.*

¹⁵ *Кларк Дж. Д. Указ. соч., с. 151—152.*

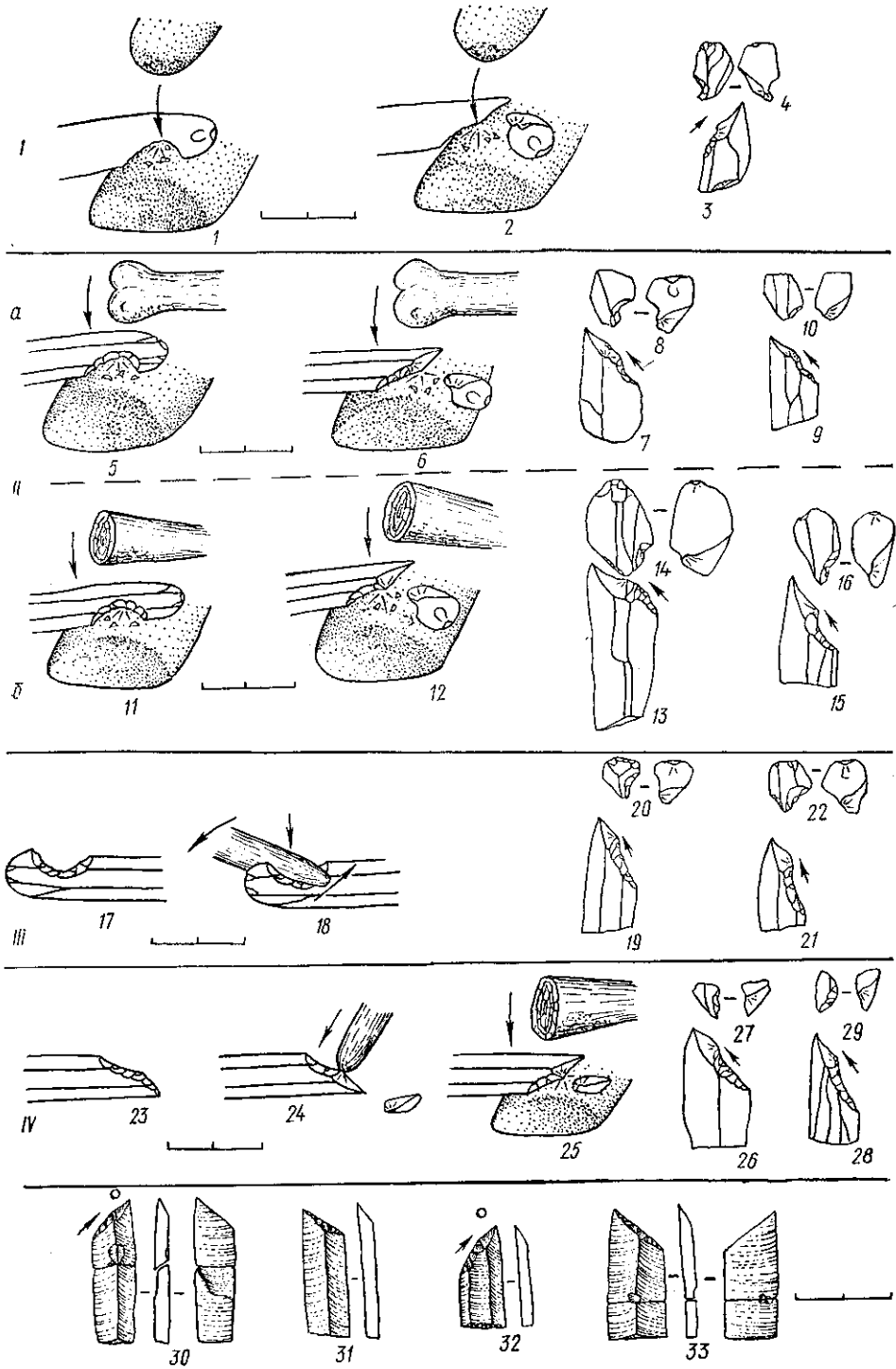

Рис. 2. Способи виготовлення вістер з «мікрорізцевим» сколом та одержані експериментальні зразки:

1-4 — I. Ударний спосіб; 5-16 — II. Контрударний спосіб; А. Кістяний відбійник (5-10), Б — Дерев'яний відбійник (11-16); 17-22 — III. Віджимний спосіб; 23-29 — IV. «Псевдомікрорізцевий» спосіб; 30-33 — зразки експериментальних крем'яних вістер, що використовувались як наконечники стріл.

II. Контрударний спосіб: виділяються два варіанти відповідно з використанням різних відбійників.

А. Пластині, яка встановлюється на кам'яному ковадлі (спинкою догори), надаються імпульси кістяним відбійником. Під впливом контрударного ефекту ковадла на пластині утворюється виїмка (рис. 2, 5), яка дедалі поглиблюючись, лопається навскіс (рис. 2, 6). Як і в попередньому випадку, утворюється вістря з «мікрорізцевим» сколом та відход, що зберігає негатив цього сколу. Ефективність такого способу була достатньо висока, а кількість браку незначна.

Б. Другий варіант (рис. 2, 11—12) майже повністю ідентичний першому як за технологією виготовлення, так і за ефективністю. Єдиною його відмінністю є використання дерев'яного відбійника замість кістяного*.

III. Віджимний спосіб полягає в тому, що в попередньо виготовлену на пластині виїмку (рис. 2, 17) вставляється кістяний або крем'яний ретушер. Характерною рисою цього прийому є те, що разом з поворотом ретушера здійснюється натискування ним в місце бажаного сколу (рис. 2, 18).

IV. «Псевдомікрорізцевий». Використання цього способу дає змогу одержувати «мікрорізцевий» скол на вістрях або геометричних мікролітах, не застосовуючи власне «мікрорізцеву техніку». Так, спершу з пластини виготовляється звичайне косе вістря, але на місці бажаного сколу залишається невеликий виступ (рис. 2, 23). Потім цей виступ віджимается (рис. 2, 24), або відбивается (рис. 2, 25), як звичайний дрібний відщеп, що оформлює жало вістря плоским «мікрорізцевим» сколом.

При застосуванні всіх перелічених вище способів, виключаючи, мабуть, тільки останній, у вигляді відходів залишались фрагменти пластин з частиною виїмки та негативом плоского сколу (рис. 2, 4, 8, 10, 14, 16, 20, 22), які мають в сучасній археологічній літературі не зовсім вдалу назву — «мікрорізці».

Дослідження сколів на експериментальних «мікрорізцях» та зіставлення їх з археологічними зразками дало змогу виявити специфічні морфологічні ознаки, характерні для кожного способу «мікрорізцевої техніки». Так, ударний спосіб характеризується дуже сильно розвиненим відбивним горбиком з боку черевця пластини на негативі «мікрорізцевого» сколу (рис. 2, 3, 4). Контрударному (при вживанні кістяного відбійника) властиві два невеликих за розміром відбивних горбики на черевці «мікрорізця» та спинці вістря (рис. 2, 7—10). При роботі дерев'яним відбійником на негативі «мікрорізцевого» сколу утворюється плавний відбивний горбик з боку черевця «мікрорізця» (рис. 2, 14, 16). Віджимний спосіб, на відміну від вищезгаданих, характеризується наявністю віджимного горбика не на черевці «мікрорізця», а на поверхні виїмки (рис. 2, 20, 22). Розміри цього горбика залежали від матеріалу, з якого виготовлявся ретушер (кістка, камінь тощо).

Зіставлення експериментальних зразків з археологічними «мікрорізцями» із мезолітичних комплексів України виявило, що приблизно 90% всіх «мікрорізців» на цих стоянках мають сліди їх виготовлення контрударним способом за допомогою дерев'яного відбійника. Решта «мікрорізців» має невиразні відбивні горбики, а також, можливо, сліди, характерні для віджимного та «псевдомікрорізцевого» способів. Взагалі треба вказати на специфіку контрударного способу. За рахунок надання виїмці асиметричної форми можна визначити загальний напрямок розчленування, оскільки воно завжди відбувається в напрямку більш

* Експерименти проводились на різних ковадлах та відбійниках з матеріалів, які могла застосувати первісна людина (дерево, кістка та різноманітні породи каменю). Тут наводяться тільки ті способи, які виявились достатньо ефективними для застосування.

крутого краю виїмки. Момент розчленування відбувається мимовільно в процесі її поглиблення і залежить від ширини та товщини пластини. Іноді «мікрорізець» сколювався на початковому етапі цього процесу особливо коли використовувалась тонка в перетині пластина. Такі «мікрорізиці» зафіксовані в археологічних колекціях (рис. 1, 18).

Оскільки розколювання відбувається по мірі поглиблення виїмки то всіяке його форсування за допомогою сильніших ударів в місці бажаного сколу приводило до простого розбивання пластини в цьому місці і утворення «мікрорізецевого браку» (рис. 1, 19). Поглиблювати виїмку можна лише за допомогою пологої та напівкрутої ретуші. Якщо через затуплення ретуші дальше поглиблення виїмки ставало неможливим, то в цьому разі затуплення звичайно усувалось шляхом розширення виїмки. Проте іноді воно призводило до повного псування пластини (рис. 1, 21). Можливо, що в разі затуплення виїмки застосовувався віджимний спосіб.

В комплексі стоянки Петровське 28 на Сіверському Дінці зафіксовано також використання «псевдомікрорізецевого» способу. Тут знайдено три «псевдомікрорізиці», один з яких являє собою жало повністю ретушованого вістря з негативом «мікрорізецевого» сколу; його одержали застосовуючи, ймовірно, віджимний спосіб (рис. 1, 36). Два інші екземпляри виготовлені шляхом сколу їх контрударним способом: кінців вістер, жало яких було ретушовано не до кінця (рис. 1, 38). Окремі «псевдомікрорізиці» виявлені також в комплексах з Українського Полісся — Бородянка 4 та Бородянка 3-в.

Слід зазначити, що виявлення в археологічних колекціях слідів застосування «псевдомікрорізецевого» способу дозволяє дещо змінити наші погляди на мету, з якою «мікрорізецева техніка» використовувалась. Вірогідно, що цією метою було не тільки ефективне розчленування пластини при виготовленні вістря або геометричного мікроліта, але й одержання або відновлення самого «мікрорізецевого» сколу. Для цього, на наш погляд, і використовувався «псевдомікрорізецевий» спосіб, відходами якого були «псевдомікрорізиці» (рис. 1, 36, 38) та «мікрорізиці»-підправки (рис. 1, 20).

Завдяки одержаним під час експериментів результатам, а також аналізу деяких верхньопалеолітичних комплексів ми можемо зробити висновки і щодо виникнення «мікрорізецевої техніки». Результати експериментів переконливо свідчать, що при масовому виготовленні різноманітних вістер або геометричних мікролітів неминучим буде поява невеликої кількості мимовільних «мікрорізецевих» сколів. Цьому процесу сприяла також і наявність декількох способів одержання цих сколів. Часте повторення таких мимовільних сколів могло привести і звичайно приводило до випадення «мікрорізецевої техніки». Прикладом такого, можливо ще випадкового, застосування цієї «техніки» є, на наш погляд, «мікрорізець» та вістря з «мікрорізецевим» сколом (рис. 1, 22, 23) зі стоянки Пушкарі (уроч. Погон)¹⁶.

Проведені експерименти, аналіз експериментальних та археологічних «мікрорізиців» під бінокулярним мікроскопом дали підставу і для деяких висновків щодо їх функціонального призначення.

«Мікрорізиці», безперечно, є відходом при виготовленні вістер, геометричних мікролітів, пластин з затупленою спинкою тощо. Утилізація «мікрорізиців» була малоімовірна. Як з'ясувалось в ході експериментів, при розчленуванні пластин «мікрорізець» іноді відлітає на значну відстань, що практично виключає його дальше використання. На археологічних зразках виявлено два види «підправки», які не мають нічого спільного із застосуванням їх в роботі. Один з видів «підправки»

¹⁶ Розкопки М. Я. Рудинського 1931—1933 рр.— Фонди Державного історичного музею УРСР.

являє собою дрібну ретуш по краю «мікрорізевого» сколу (рис. 1, 35, 17). Така сама «підправка» виявлена й на експериментальних зразках і є наслідком їх відчленування (рис. 2, 14, 22). Інший вид — це псевдоретуш по гострому краю пластини, на якій виготовлявся «мікрорізець». Як з'ясувалось, «мікрорізцевий» скол на «мікрорізцях» та вістрях часто перетинає фасетки псевдоретуші навпіл. Останні, таким чином, на вістрях, а особливо на «мікрорізцях», є наслідком попереднього використання пластин, з яких вони виготовлялись (рис. 1, 44).

З'ясування функціонального призначення «мікрорізців» приводить і до певних висновків про наявність або відсутність в комплексах з «мікрорізцями» геометричних мікролітів, вістер та інших виробів, які також є продуктом «мікрорізевої техніки».

Як відомо, матеріали поселень являють собою здебільшого або відходи, або загублені, невдалі та зламані знаряддя. Оскільки «мікрорізці» є відходом, то вони обов'язково повинні бути серед матеріалів повністю дослідженої стоянки, якщо на ній використовувалась «мікрорізева техніка». Що ж до геометричних мікролітів та різноманітних вістер, які більшістю дослідників оцінюються як мисливські знаряддя, що губилися за межами стоянки, то їх наявність або відсутність на поселенні може бути випадковою. Так, відсутність, наприклад, трапедій серед матеріалів пам'ятки навіть при наявності «мікрорізців» ще не остаточно заперечує використання «мікрорізевої техніки» для їх виготовлення.

Основним критерієм для визначення мети, з якою використовувалася ця «техніка», є співвідношення двох основних типів «мікрорізців» — на відбивних горбиках (рис. 1, 15, 18, 34, 35, 43) та на кінцях пластин (рис. 1, 16, 17, 37, 44). Як відзначав Л. Сірет, наявність в комплексі приблизно однакової кількості екземплярів обох типів свідчить, що вони є відходом при виготовленні трапедій¹⁷.

Підрахунки «мікрорізців» з комплексів Північно-Східного Криму (Олексіївська Засуха), Сіверського Дінця (Петровське 4А, 10, 28), та Українського Полісся (ДВС, Рудний острів, Прибірськ III, Бородянка 3В, 4, 4Б та Корма 1Б, 2, 4, 5, 8)¹⁸ показали, що співвідношення «мікрорізців» на відбивних горбиках та кінцях пластин в комплексах з цих територій, становить відповідно: 1/1, 1/1, 3/1. Якщо переважання «мікрорізців» на відбивних горбиках в комплексах Полісся є наслідком виготовлення вістер з «мікрорізцевим» сколом (переважна більшість їх орієнтована жалом в бік відбивного горбика заготовки), то однакова кількість «мікрорізців» на відбивних горбиках та кінцях пластин в комплексах Криму та Сіверського Дінця свідчить про виготовлення в цій «техніці» переважно геометричних мікролітів (рис. 1, 33, 41). Як відомо, Г. Кларк відмічав подібну різницю у співвідношеннях цих типів «мікрорізців» для стоянок Британії і Бельгії, з одного боку, та Іспанії, — з другого, але вважав це наслідком різного функціонального призначення «мікрорізців» на вказаних територіях¹⁹. На наш погляд, це пояснюється тим, що в Іспанії «мікрорізева техніка» використовувалася для виготовлення геометричних мікролітів, тоді як в Британії та Бельгії вона застосовувалася переважно для виготовлення різноманітних вістер з «мікрорізцевим» сколом. Наявність подібних процесів в мезолітичних та неолітичних комплексах України дозволяє з певною обережністю говорити про дві своєрідні зони використання «мікрорізевої техніки» на території Європи. Привертає увагу й той факт,

¹⁷ Siret L. Op. cit., p. 115—132.

¹⁸ Матеріали розвідок та розкопок Н. В. Сібільова, Д. Я. Телєгіна, Ю. Г. Колоцова та Л. Л. Залізняка. — Фонди ІА АН УРСР та Державного історичного музею УРСР.

¹⁹ Clark G. Op. cit.

що наявні зони в загальних рисах відповідають північно-європейській та середземноморській зонам мезоліту Європи.

До останнього часу серед дослідників найбільш поширеною була думка про використання вістер з «мікрорізцевим» сколом у ролі наконечників стріл²⁰. Однак для доказу цього наводились здебільшого другорядні факти, наприклад, такі, як оформлення основи на вістрях, постійне домінування в комплексах відходів виготовлення вістер, тобто «мікрорізців», над кількістю їх самих (вістря як мисливські знаряддя губились за межами стоянки)²¹.

Конкретних слідів використання вістер в ролі наконечників стріл відомо не було. Сліди, які вдалось виявити під час випробування різноманітних експериментальних зразків, як наконечників на стріли, являють собою поперечні злами вістер, що плавно переходять на спинку або частіше черевце пластин у вигляді довгої фасетки (рис. 2, 30). Крім того, іноді простежуються ще й невеликі фасетки, які йдуть з площини зламу і є наслідком удару (рис. 2, 33) вістря об його вже відламану частину жала. Такі ж сліди наявні і на археологічних зразках (рис. 1, 3, 5, 11, 13). Крім того, в ході експериментів з'ясувалось, що вістря, оснащені «мікрорізцевим» сколом, по проникненню приблизно у два рази ефективніші від екземплярів такої ж форми, але з повністю ретушованим жалом (рис. 2, 30—33). Причину цього слід вбачати в пласкому «мікрорізцевому» сколі, що робив жало вістря двогострим.

Таким чином, про використання вістер з «мікрорізцевим» сколом як наконечників стріл свідчить ряд ознак: своєрідні сліди використання на них, аналогічні експериментальним зразкам; наявність «мікрорізців»-підправок та «псевдомікрорізців»; постійне домінування у комплексах «мікрорізців» над вістрями, яке має співвідношення 3/1; оформлення бази вістер шляхом підретушування (рис. 1, 1—4), підтісування (рис. 1, 6—8), а також черешка (рис. 1, 5).

Оскільки «мікрорізцевий» скол значно підвищував функціональну ефективність вістря, то стає зрозумілим, чому первісні майстри намагалися максимально зберегти його, навіть у випадку невдалого отримання (рис. 1, 9, 10), або відновити новим сколом («мікрорізцевий»-підправка)* (рис. 1, 12, 20, 42). Звичайно, мікрорізцева техніка використовувалась і для виготовлення інших типів знарядь (ножі, пилки тощо)²², але зустрічаються вони випадково і не утворюють сталого серії (рис. 1, 14).

Як уже говорилось, вістря з «мікрорізцевим» сколом поширились не тільки в межах яніславицької культурної області північноєвропейської зони мезоліту, але й в комплексах кукрецької та донецької пізньомезолітичної культур середземноморської зони мезоліту²³. Оскільки найбільш ранні комплекси з такими вістрями (доатлантичний період) відомі з басейну Німану (Максимоніс 4)²⁴, то цілком ймовірно, що вони з'являються в кукрецьких та донецьких комплексах з території яніславицької культурної області²⁵. Можливо, що особливою причиною цього була висока функціональна ефективність вістер з «мікрорізцевим» сколом. В цьому зв'язку слід згадати різноманітні вістря стріл на

²⁰ Кольцов Л. В. Указ. соч., с. 64; Зализняк Л. Л. Об остриях с микрорезцовым сколом..., с. 94.

²¹ Зализняк Л. Л. Указ. соч., с. 94.

* Ці «мікрорізці»-підправки Л. Лікі й прийняв за уламки вістер, якими, на його думку, виконувались різноманітні трудові операції.

²² Зализняк Л. Л. Об остриях с микрорезцовым сколом..., с. 95.

²³ Там же, с. 97.

²⁴ Кольцов Л. В. Указ. соч., с. 66; Римантене Р. К. Палеолит и мезолит Литвы, Вильнюс, 1971, с. 118—125, 153—155.

²⁵ Зализняк Л. Л. Об остриях с микрорезцовым сколом..., с. 94.

пластинах (верболисті, черешкові та ін.), які на рубежі плейстоцену — голоцену набули великого поширення в фінальнопалеолітичних та мезолітичних культурах Європи.

Про інокультурне походження вістер з «мікроріздевим» сколом в комплексах Надпоріжжя та басейну Сіверського Дінця свідчить ще й, мабуть, низький розвиток «мікроріздевої техніки» в комплексах Сіверського Дінця (в яких співвідношення вістер та «мікроріздеців» дорівнює 3/1, тоді як у Поліссі він є зворотним — 1/3), а також доки ще повністю відсутні «мікроріздеці» у Надпоріжжі. Можливо, низька кількість або відсутність «мікроріздеців» є наслідком застосування на цих пам'ятках «псевдомікроріздевого» способу, сліди якого дуже важко виділити серед відщепів.

Однак слід зауважити, що на вістрях з Сіверського Дінця та Надпоріжжя не виявлено чітких ознак застосування їх як наконечників стріл. Можливо це пояснюється більш видовженими пропорціями вістер у цих районах, які вони одержували, ймовірно, завдяки більш розвинутій тут техніці сколювання пластин (вістря частіше могли під час удару втрачати всю ретушовану частину жала, перетворюючись у звичайні перетини пластин).

Дещо інші процеси проходили в Криму, в гірській частині якого ще з раннього мезоліту «мікроріздева техніка» використовувалася для виготовлення геометричних мікролітів. Тому на стоянці Олексіївська засуха цим способом виготовлялись не тільки вістря (рис. 1, 42), але й трапеції, що відбилися і в співвідношенні типів «мікроріздеців»: 7 екземплярів — на відбивних горбиках (рис. 1, 43), 6 — на кінцях пластин (рис. 1, 44), один «мікроріздець»-підправка та один подвійний «мікроріздець» (рис. 1, 42, 45).

Таким чином, підводячи підсумок, можна зробити деякі висновки щодо загальної оцінки «мікроріздевої техніки». Висока технологічна ефективність останньої, що найбільш виявляється при виготовленні різноманітних вістер та геометричних мікролітів, обумовила її своєрідний розквіт саме в мезоліті, коли вкладишева техніка досягла вершин свого розвитку. Наявність чисельних способів одержання «мікроріздевого» сколу сприяла при масовому виготовленні мікролітів винайденню «мікроріздевої техніки» відразу в декількох місцях. Значна функціональна ефективність металевих знарядь, виконаних в цій «техніці», відіграла неабияку роль при їх запозиченні на сусідніх територіях. Всі ці фактори й обумовили її широке поширення серед культур кам'яного віку в Європі, Азії та Африці.

д. ю. нужный

Некоторые вопросы «микрорезцовой техники»

Резюме

В результате изучения технологии изготовления острий с «микрорезцовым» сколом зафиксированы четыре способа получения плоского «микрорезцового» скола. В ходе экспериментов была отмечена высокая эффективность «микрорезцовой техники» при расчленении пластин с целью получения острий и геометрических микролитов. Сопоставление экспериментальных образцов острий с аналогичными изделиями из археологических коллекций Украинского Полесья, Надпорожья, Крыма и бассейна Сиверского Дона позволило установить, что на указанных территориях для изготовления в «микрорезцовой технике» острий и геометрических микролитов преимущественно использовался контрударный способ (с применением деревянного отбойника).

Кроме того, проведенные опыты по использованию острий с «микрорезцовым» сколом в качестве наконечников стрел показали их большую эффективность по сравнению с изделиями подобной формы, но без соответствующего скола. По-видимому, высокая функциональная эффективность способствовала распространению этого типа острий на территории соседних с яниславицкой культур: донецкой позднемезолитической и кукрекской (в Надпорожье, Побужье и Северном Крыму).